

La muralla romana en el marc del Pla Bàrcino. La intervenció arqueològica a les torres 27 i 28

Jordi Ramos Ruiz,^{*} Josep Antoni Llinàs Carmona^{**} i Carme Miró i Alaix^{***}

En el marc del Pla Bàrcino de l'Ajuntament de Barcelona, s'ha intervingut, entre altres espais, a la muralla romana. La muralla l'entendem com un edifici únic que defineix la colònia, des del seu origen amb la muralla de l'emperador Octavi August, com al recinte construït al darrer terç del segle III (Ravotto 2007; 2013; 2017; Ramos 2014). Presentem en aquest article els resultats arqueològics a l'exterior de les torres romanes 27 i 28 i el projecte del passeig de la Muralla Romana que en breu serà una realitat.

El Pla Bàrcino és un projecte del Servei d'Arqueologia de l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona iniciat el 2012 i que té continuïtat (Miró 2013; 2015). En els darrers vuitanta anys, la Barcelona romana ha anat sortint a la llum en nombroses excavacions arqueològiques. El coneixement acumulat sobre Bàrcino ha estat

molt important tant pel que fa a resultats com a publicacions especialitzades (Miró 2012). Quins van ser els motius per fundar la colònia romana en aquest indret de l'actual Barcelona? És un dels propòsits per investigar, que ens ajudarà a entendre l'urbanisme actual, així com l'evolució de la ciutat. Tanmateix, ens servirà per avaluar la rellevància d'aquesta petita *urbs* dins la dinàmica comercial del món mediterrani (Peña, Miró 2015).

Dins del Pla Bàrcino es va incloure recuperar el tram exterior de les torres romanes 27 i 28 i els panys de muralla adjacents de la colònia amb la demolició de dos edificis d'habitatges que existien al carrer del Sotstinent Navarro.¹ Concretament, les finques se situaven al carrer del Sotstinent Navarro, 12-16 / Baixada de Caçador, 8, del districte de Ciutat Vella de Barcelona

^{*} ATICS, SL.

^{**} Arquitecte.

^{***} Servei d'Arqueologia de Barcelona-ICUB.

1. La Comissió Territorial del Patrimoni Cultural de la Ciutat de Barcelona va acordar el 21 de març del 2012, per unanimitat, aprovar el *Projecte de deconstrucció dels edificis d'habitatges a l'emplaçament carrer Sotstinent Navarro, 14-16*. L'informe del Servei d'Arqueologia de Barcelona, ja havia adreçat el 12 de març un seguit de diverses fases de treball, contemplant l'excavació arqueològica, l'estudi i anàlisi de paraments, la identificació de patologies i el projecte de restauració / consolidació.

(fig. 1). Durant l'estiu del 2012 els edificis van ser enderrocats per recobrar el tram comprès en aquest sector (Barriuso 2012; Servei d'Arqueologia de Barcelona 2014). Aquestes dues parcel·les van ser edificades l'any 1845 (Caballé, González 2012), malgrat que estan registrades oficialment uns quants anys després. La finca del carrer del Sotstinent Navarro núm. 14 va ser inscrita el 1860 amb cinc plantes en una superfície de 227 m². La del núm. 16 va ser donada d'alta el 1850 amb la mateixa alçària en una superfície de 194 m². En canvi, el solar corresponent al núm. 12 del carrer esmentat, cantonada amb la Baixada

de Caçador, era fruit de l'enderroc dels habitatges demolits a inicis de la dècada de 1990.

Arran del desmuntatge dels edificis, com ja s'ha comentat, dins del projecte Pla Bàrcino del Servei d'Arqueologia de l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona es va plantejar dur a terme una intervenció al solar coincident amb la zona d'extramurs de la muralla i torres romanes 27 i 28. La intervenció arqueològica preveia l'excavació en extensió del solar, d'uns 450 m² aproximadament, fins a una profunditat al voltant d'1,40 m respecte del paviment de les finques 14 i 16 del carrer del Sotstinent Navarro.²

Figura 1. Traçat de la muralla romana del segle III dC i en vermell les torres 27 i 28

2. En la primera campanya es va procedir al rebaix del solar a una profunditat d'uns 1,40 / 1,70 m; en les successives campanyes per l'interès arqueològic es va excavar a més profunditat tenint en compte els resultats.

A més, es va preveure deixar uns marges de seguretat sense excavar, als límits perimetrals del solar, a excepció del límit que ofereix la mateixa muralla romana (fig. 2).

Finalment, el setembre de 2012 el Servei d'Arqueologia de Barcelona va redactar un projecte d'intervenció arqueològica, del qual era promotor BIM/SA. I, posteriorment, es van efectuar els treballs arqueològics entre el 12 de novembre de 2012 i el 25 de gener de 2013 – primera campanya – (Ramos 2014). Una segona campanya es va efectuar entre el 12 de juny i el 2 d'agost de 2013 (Ramos 2015). En una tercera campanya es van realitzar els desmuntatges d'algunes estructures d'època medieval (del 7 al 31 d'octubre de 2013) i la continuació de l'ex-

cavació en els permisos següents: del 24 d'octubre al 31 de desembre de 2013 / del 2 al 17 de gener de 2014 (Ramos 2015). En la campanya quarta es va continuar actuant en les diferents estructures que es van documentar anteriorment, entre el 22 d'abril i el 20 de juny de 2014 i entre el 23 de juny i el 15 de juliol de 2014 (Ramos 2016). Va ser en aquesta fase quan es va realitzar un exhaustiu estudi d'arqueobotànic,³ els resultats del qual avui dia encara s'estan analitzant. En la darrera i última cinquena campanya es va continuar excavant les estructures d'època romana principalment i aprofundir en l'anàlisi del fossat primerenc. Els permisos administratius van ser des del 15 de desembre de 2014 al 15 de febrer de 2015,

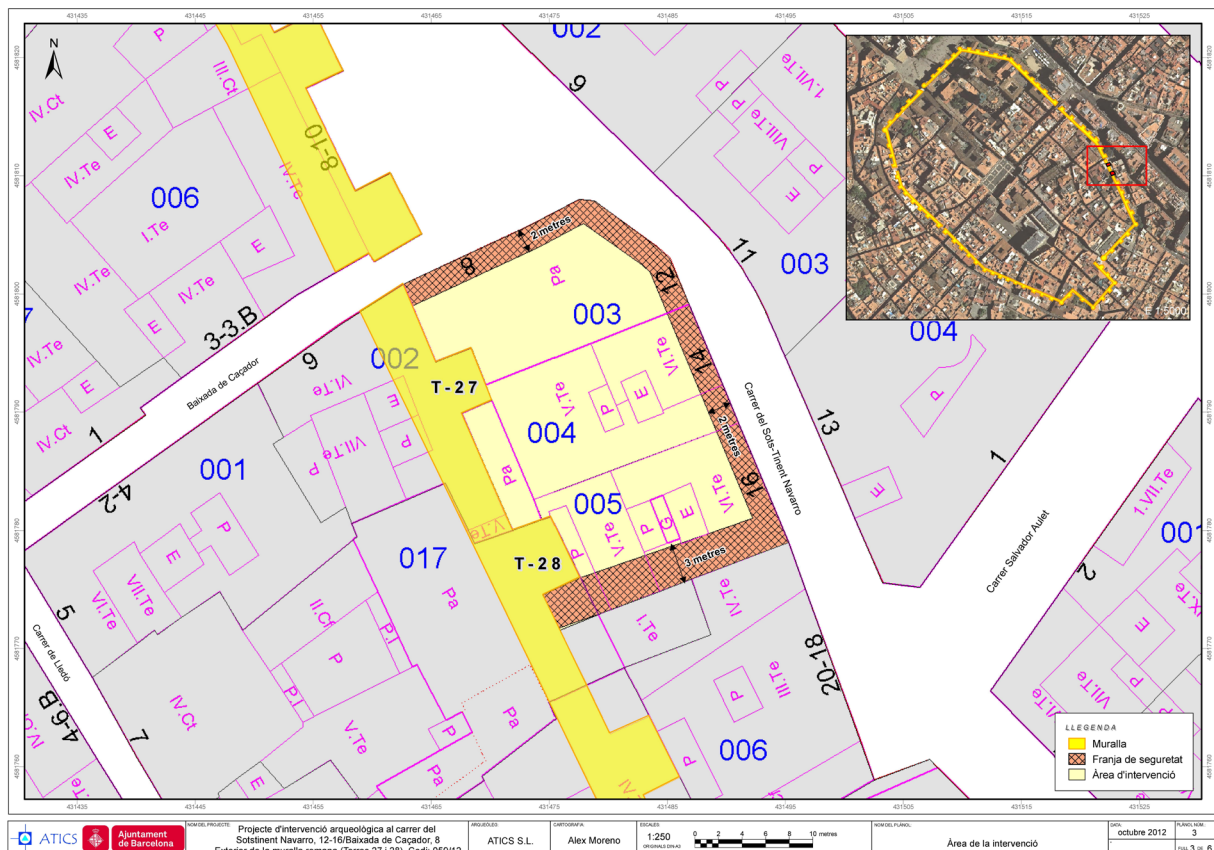

Figura 2. Àmbit de la intervenció arqueològica

- La intervenció arqueològica ha estat inclosa en el projecte PaleoBàrcino (MICINN, 2017-2019) (HAR2016-77981-P): "Evolución litoral y modelación antrópica del paisaje durante el Holoceno en un llano litoral mediterráneo: Barcelona". Director del projecte: Dr. Santiago Riera i Mora.

del 2 al 31 de març de 2015, i de l'1 d'abril al 30 d'abril de 2015 (Ramos 2017).⁴

Inici de la intervenció arqueològica

El desenvolupament dels treballs combinava tasques de buidatge de runa amb mitjans mecànics i treballs d'excavació arqueològica amb mitjans manuals. En primer lloc es va retirar amb mitjans mecànics el paviment actual de la finca núm. 12 del carrer del Sotstinent Navarro. Aquest paviment estava format per una capa superior de 5 cm de conglomerat asfàltic i una solera de 35 cm de formigó, que ocupava

una superfície aproximada de 216 m². Aquest sòl es va construir directament sobre una capa de material constructiu procedent de l'enderroc de l'edifici que ocupava aquest solar. L'acabat final es va deixar a la mateixa cota de la Baixada de Caçador, la qual cosa feia que hi hagués molta runa acumulada sota el paviment actual. Cal dir que, tenint en compte que el nivell de circulació de la planta baixa de l'edifici era a la mateixa cota de la finca del núm. 14, en el punt on tocava la torre 27 i la muralla hi havia 1,70 m de runa acumulada (fig. 3).

Després es va realitzar la retirada amb mitjans mecànics dels paviments i la solera de la planta baixa dels edificis núm. 12, 14 i 16 del carrer del Sotstinent Navarro. Es van localitzar

Autor: Jordi Ramos

Figura 3. Imatge aèria del sector excavat a la primera campanya

4. Volem aprofitar per agrair a l'arqueòloga Marta Fàbregas per la coordinació tècnica durant les campanyes arqueològiques, així com a les arqueòlogues i arqueòlegs participants: Laura Arias, Anna Bordas, Daria Calpena, Adrià Cubo, José Manuel Espejo, Miriam Esqué, Damià Griñó, Lluís Juan, Carmelo Lentini, Pablo Martínez, Òscar Matas, Carles Navarro, Francesc Pujol, Alessandro Ravotto, Montserrat Río, Marta Santandreu i Vanesa Triay. A més, volem donar les gràcies als geògrafs José Ignacio Jiménez i Àlex Moreno per les tasques de digitalització de la planimetria.

Autor: Jordi Ramos

Figura 4. Inici de l'excavació arqueològica després d'extreure els paviments moderns i la runa acumulada en el solar

dipòsits i pous que després de delimitar-los, van ser netejats de runa i es van mantenir intactes, ja que les seves parets, que assolien cotes molt baixes, donaven solidesa als sediments antics. El mateix passa amb les fonamentacions dels edificis enderrocats recentment, que, tot i no tenir valor patrimonial, es van mantenir per a millorar la contenció de terres (fig. 4).

Seguidament exposarem per fases cronològiques els resultats arqueològics de l'actuació arqueològica.

■ Època romana altimperial (segles I-III dC)

La fundació de la Colonia Iulia Faventia Paterna Barcino, entre l'any 15 i 10 aC, es justifica arran d'una reforma en la qual es va centuriar el territori, definit pel ramal litoral

de la Via Augusta, que connectava aquest nou centre urbà amb altres àrees, més enllà del Pla de Barcelona (Miró, Ramos 2013). La colònia romana de Bàrcino ocupava un mica més de 10 hectàrees en una zona geoestratègicament idònia, entre el mar i la serralada de Collserola, i entre la desembocadura de dos rius: el Besòs i el Llobregat, *Baetulo flumen* i *Rubricatus flumen*, respectivament. La construcció de la ciutat coincideix amb la culminació de l'ocupació de la Península, amb la victòria de l'emperador August a les guerres càntabres l'any 19 aC (Beltrán de Heredia 2001; 2010). Pot respondre a l'acte emès per Roma amb la intenció de destinar el seu territori a l'ocupació i conreu pels veterans militars de les legions romanes que van participar en aquestes guerres.

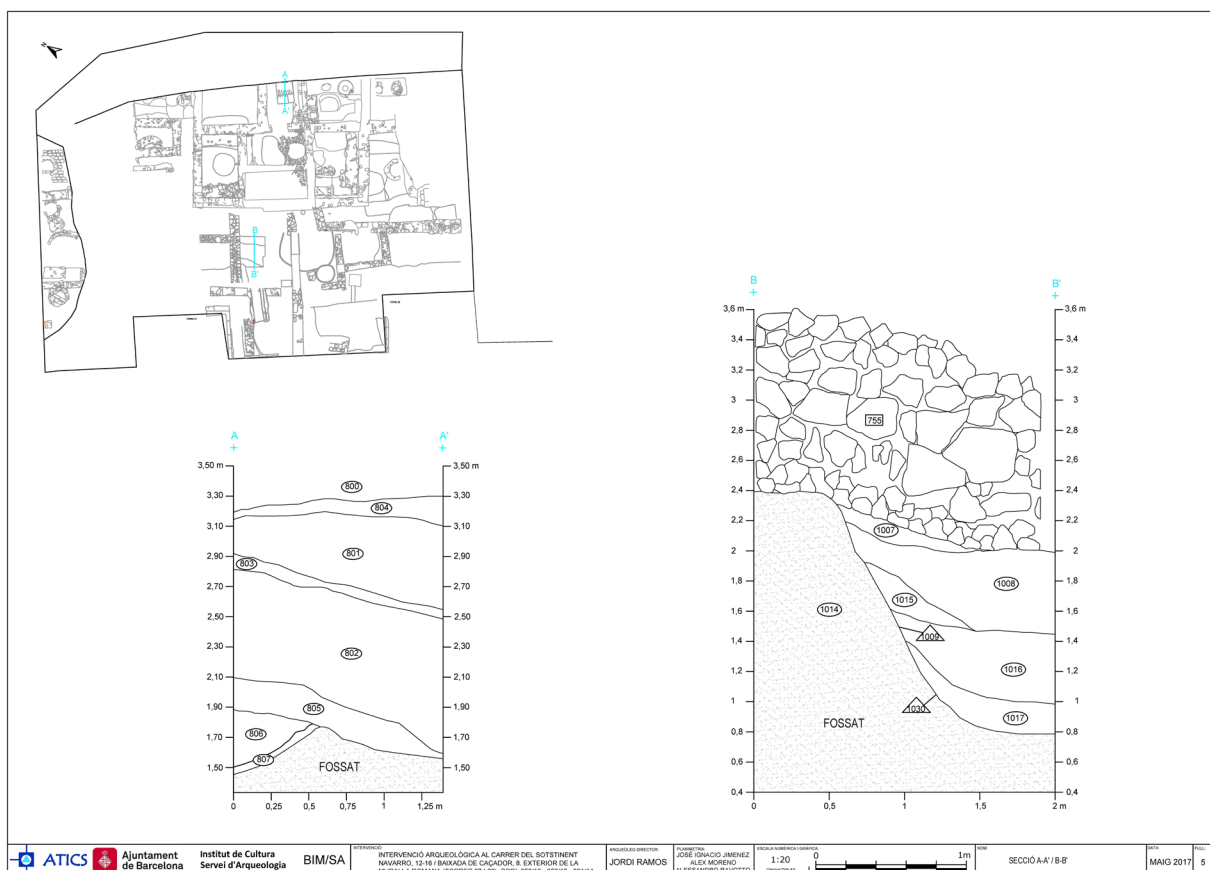
Durant la intervenció arqueològica no ha estat possible documentar la primera muralla de Bàrcino, que sí que és visible en diferents punts

de la ciutat. El motiu és perquè la construcció del segon recinte emmascara les restes de l'estructura defensiva d'August. Malgrat això, sí que hem trobat indicis de l'ocupació fora muralla fins a la construcció i tancament de la colònia romana a finals del segle III dC. Cal dir que, relacionades amb la primera fortificació de Bàrcino, i posteriors al canvi d'era, s'han documentat a la ciutat restes arqueològiques adossades a la muralla (Puig, Rodà 2010).

D'importància cabdal per entendre la dinàmica evolutiva de l'indret, va ser la documentació d'una part del fossat. Aquesta estructura negativa, que estava construïda retallant el nivell geològic, des d'una cota de 2,40 msnm baixava

fins als 0,77 msnm, en el sondatge efectuat, ja que a la part central de l'excavació segurament estava a cota zero (fig. 5). Per aquest motiu, i com que el rebliment del fossat en aquest període de canvi d'era no presentava filtracions del mar, possiblement pensem *a priori* que la línia de costa estava una mica més desplaçada i no entrava fins als solars intervinguts que estem descrivint. En un moment proper a mitjan segle I dC, el fossat ja existia, a partir de la troballa d'algunes ceràmiques documentades durant l'excavació arqueològica i, a més, successivament es va anar reblint amb certa freqüència.⁵

Posteriorment, es van anar aportant terres i residus orgànics fins que a finals del segle I dC

Autor: ATICS SL

Figura 5. Seccions dels sondatges on s'ha documentat part del fossat d'època romana altimperial

5. Agraïm a les arqueòlogues Miriam Esqué i Josefa Huertas, que juntament amb l'arqueòleg Jordi Ramos han configurat l'inventari dels materials arqueològics de la intervenció. Així com a l'equip d'arqueòlegs de l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona per les facilitats i suport durant les feines d'inventari i dibuix dels materials.

i inicis del segle II, en la part més pròxima a la muralla, ja hi havia reblert. La rapidesa dels rebliments, faria que s'instal·lés un seguit d'estructures arqueològiques ocupant l'espai, que podria estar relacionat amb unes dependències de control productiu o comercial, especialitzat, aprofitant els recursos propers. La migradesa de la potència estratigràfica en les estructures com la manca de nivells d'usos en dificulten l'atribució funcional (fig. 6).⁶

Fins a inicis o mitjans del segle II dC, aquestes estructures quedarien amortitzades, algunes d'elles aprofitant les seves fonamentacions per construir un gran espai, del qual ens han arribat algunes pintures a l'interior de l'habi-

tació (fig. 7). Prop d'aquest hàbitat o lloc de control es va edificar, també aprofitant un basament de pilar, una habitació que podria formar part d'una mena de magatzem. Les restes del mur eren molt minses, ja que estaven molt arrasades i només presentaven una filera, però delimitaven un espai on hi havia pintures i estucs d'època romana altimperial.⁷

Va ser precisament sota aquest nivell d'ús que es va descobrir part d'un nivell del segle I dC i el terreny geològic, que havia estat retallat, per la qual cosa, es creu que des d'aquesta part es va iniciar el retall per al fossat de la primera fortificació de Bàrcino. El que sí que queda clar és que un cop el fossat va ser desplaçat més en-

Autor: Jordi Ramos

Figura 6. Una part del fossat vinculat a la primera fortificació de la colònia romana de Bàrcino. El mur forma part de l'ocupació del segle II dC quan ja estaria reblert

6. Al fossat localitzat al solar ubicat a la cantonada entre els carrers Avinyó i Lleona a la intervenció arqueològica de l'any 2005 seria amortitzat entorn als 40-90 dC, essent visible fins a la primera meitat del segle III dC (Belmonte, 2008: 102-103).
7. La restauració de les pintures i estucs, així com el material arqueològic va anar a càrrec de l'empresa Gamarra & Garcia. Conservació i Restauració, SL, a la qual agraïm a l'equip de restauradors/es pel treball realitzat.

Autor: Jordi Ramos

Figura 7. Part de les pintures murals conservades

llà, en direcció a l'actual carrer del Sotstinent Navarro, aquest indret es va poder aprofitar per crear una de les dependències esmentades. Els murs exhumats presenten poca alçària, entre els 40 i 30 cm on el nivell d'arrasament era gran amb una manca de solidesa en les seves fonamentacions.

Cal esmentar que, avançada la meitat del segle III dC, aquestes estructures van ser eliminades entorn de la cota 4,19 msnm, per posteriorment i ja a finals del segle III dC construir el nivell d'ús associat a la segona fortificació de Bàrcino (fig. 8).

Dins d'aquest conjunt d'estructures arqueològiques, es va poder documentar una estructura negativa, de forma irregular que es trobava retallant part de les estructures assenyalades. Aquesta se situa per sota de la torre 28 i en la part més pròxima a aquesta. De la mateixa manera i per les estructures que estan per damunt de la seva amortització, es va marcar un perfil recte gairebé a la línia de

Autor: ATICS, SL

Figura 8. Fase d'època romana altimperial en el sector intervingut

la torre, però aquest retall va continuar. La funcionalitat d'aquest espai retallant el torturà, podria estar en relació amb l'extracció del nivell geològic. Hem pogut documentar que, en cert moment, per cobrir els sediments i les restes orgàniques abocades en el fossat i segellar-ho utilitzaven capes d'argiles amb un gran component de nòduls carbonats, fruit d'una extracció del torturà i immediatesa amb el cobriment. Però de la mateixa manera que es van abocant residus al fossat, aquest retall també va ser reblert amb material de sediments orgànics amb tonalitat grisosa. A partir del material arqueològic recuperat ens situem en un moment entre el 80-120 dC. Per sota d'aquest estrat trobem una capa de sediment relacionada amb el despreniment del terreny natural, ja que està formada, majoritàriament, per torturà. Això implicaria que va haver-hi un període de temps obert fins al seu rebliment. Com hem comentat, les formes d'aquest retall impliquen una irregularitat aleatòria relacionada amb la captació d'aquest nivell, on la fondària era al voltant de 3 i 3,30 msnm.

En aquest mateix indret, però tocant a la torre romana 27, just on havien aparegut les estructures murals esmentades, excavat al nivell torturà situat entorn de 4 i 3,80 msnm, es va descobrir un nivell de rebliment. Se situava a la cota 3,83 msnm aproximadament, i formava part de l'amortització d'una estructura retallada al terreny natural. Aquest estrat era format per argiles de tonalitat grisosa marronosa amb restes de material constructiu, majoritàriament pintures molt deteriorades. Per sota d'aquest nivell d'amortització, com ja hem dit, es trobava el retall d'un dipòsit amb un rebliment ben diferent d'aquest. Es tractava d'un nivell argilós de tonalitat marró amb petits nòduls carbonats amb una atribució cronològica de la seva amortització de finals del segle I dC.

Per sota del nivell esmentat es va poder documentar un nivell d'enderroc, situat entorn dels 3,80-3,75 msnm. Les pedres que van sortir formaven part del mur caigut, malgrat que segurament ja va ser destruït en part anteriorment, ja que l'anivellament de l'estrat ens indica que havia estat en una fase prèvia, però en un termini curt.

■ Època romana baiximperial (segles III-VII)

El procés evolutiu d'aquesta petita colònia, d'uns 3.000 habitants, fins a la seva consolidació com a centre clau del comerç marítim al lllevant mediterrani fou lent. La puixança i veritable transformació de Bàrcino es va produir a finals del segle III, tal com demostren la construcció de la nova muralla o les reformes efectuades a les grans *domus* amb la incorporació de termes d'ús privat, que palesen la riquesa econòmica i cultural que va assolir Bàrcino.

En el procés d'excavació arqueològica entre l'exterior de les torres romanes 27 i 28 es va establir que després de la construcció d'aquests elements turriformes i la muralla de finals del segle III dC de Bàrcino, es va crear un paviment o nivell d'ús, utilitzat immediatament posteriorment al parament defensiu i simbòlic (fig. 9). Aquest nivell se situava entorn de les cotes entre els 4,40 i 4,05 msnm, i estava compost per una capa argilosa molt compactada amb restes de material lític, principalment gresos de Montjuïc (Miró, Revilla 2012), molt triturats, que li donaven certa resistència i permeabilitat. Per sota d'aquest nivell d'ús, inèdit per a la ciutat de Bàrcino, ja que no s'havia documentat un nivell de circulació fora muralla malgrat que segurament va existir en diferents punts, es va exhumar el nivell geològic que corresponia al torturà. Se situava entorn de la cota 4 msnm, i estava retallat per l'edificació de la muralla romana i en part per les torres romanes durant el segle III dC.

Un cop es va extreure el nivell d'ús relacionat amb la segona fortificació de Bàrcino, datat de finals del segle III dC, es va poder observar part de la construcció de la fortificació. Ens referim a la rasa de construcció de la torre 28, amb un rebliment d'argiles vermelloses, i pel que fa a la muralla, una capa de morter d'*opus caementicium* que servia d'anivellament per col·locar la primera filera de la muralla. Aquests rebliments de les rases se situen entre els 3,76 i 3,86 msnm, i amb cota final de 3,55 msnm (fig. 10).

Autor: ATICS, SL

Figura 9. *Nivell d'ús del segle III a tocar a la torre romana 27*

Autor: ATICS, SL

Figura 10. *Sistema constructiu de la torre romana 28 per falcar el parament*

També es va poder documentar el sistema constructiu de la torre 28 i com es va anivellar part del fossat per edificar-la. Un cop es va treure el nivell, que corresponia al paviment utilitzat a finals del segle III dC, es van poder documentar les restes de murs que es podien atribuir a part d'unes dependències construïdes a l'entorn del segle II dC i que haurien deixat de funcionar a mitjans del segle III dC. A més, es va poder documentar part de la construcció de la torre romana, ja que va aparèixer un nivell argilós amb molta quantitat de material de gresos seleccionats, que podria estar en relació amb el nivell d'ús durant el període de construcció de les primeres filades de la torre, com a base amb prou duresa per poder treballar amb facilitat.

A més, a part de la documentació del paviment d'ús o de nivell de circulació de fi-

nals del segle III dC (fig. 11), vinculat amb la segona fortificació de la ciutat de Bàrcino, es va poder constatar que les motlures de la base de la torre van ser visibles des de finals del segle III i fins al segle V i, posteriorment, amb la formació d'un nou nivell d'ús, es van cobrir. Es va poder documentar que la muralla romana de finals del segle III dC estava excavada al nivell geològic, mentre que la torre romana identificada com a núm. 27, a més, tenia una rasa de gran amplada, reberta amb *opus caementicium* (fig. 12). Tanmateix, amb la revisió de fotografies antigues dipositades al Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona, es va poder descobrir que en la torre pròxima, l'anomenada 26, a l'altre cantó de la Baixada de Caçador, també va existir aquest nivell d'ús (fig. 13).

Autor: Jordi Ramos

Figura 11. Paviment o nivell d'ús de finals de segle III dC existent a la cantonada de la muralla i la torre 28

Autor: Jordi Ramos

Figura 12. Vista general de les estructures documentades a tocar de la torre 27

Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona

Figura 13. Nivell de circulació documentat a la torre romana 26

Els resultats arqueològics han pogut establir la presència del fossat d'època baiximperial. Possiblement, part dels nivells d'amortitzacions dels segles I-III dC (fig. 14) van ser excavats a finals del segle III dC per a la construcció d'aquest nou fossat o la modificació del ja existent. Aquest va ser reomplert al llarg dels segles IV-V i, a inicis del segle VI, hi ha indicis per pensar en l'ocupació de l'espai per a usos agrícoles tenint en compte la documentació de les sitges en aquest sector.

Les grans domus existents intramurs de Bàrcino entre els segles IV i V van iniciar la seva desaparició i transformació en els segles VI i VII. Les dades arqueològiques de les quals disposem per al coneixement de la ciutat als segles VI i VII apunten no sols a una profunda transformació en l'estructura urbana, sinó al canvi de concepte de ciutat romana.

En el sector central més pròxim a l'actual carrer del Sotstinent Navarro es va excavar una part dels nivells de rebliment del fossat. La presència de diversos nivells que estan relacionats amb la contínua amortització del fossat va quedar constatada, però també la utilització d'aquests nivells per a la creació de sitges i diversos retalls situats, cronològicament, en època tardoantiga i altmedieval. Per a l'anivellament de l'espai, es va utilitzar un estrat argilós format majoritàriament per gresos irregulars de procedència de la muntanya de Montjuïc que no sobrepassaven els 20 cm. A més, vinculat amb el desmuntatge en època tardoromana d'alguna estructura pròxima o d'un possible enderroc, algunes pedres haurien estat utilitzades per al reompliment d'aquest espai, col·locant-les en pendent seguint el fossat existent.

Autor: Jordi Ramos

Figura 14. Rebliments d'època romana altimperial i nivell d'ús del fossat a la part superior de finals del segle III dC

Per realitzar una primera avaluació del fossat i de la seva funcionalitat, es va realitzar un sondatge a la part més propera al carrer del Sotstinent Navarro i central del solar (fig. 5). Hi ha diversos estrats arqueològics vinculats amb el rebliment de l'espai, principalment fangs de tonalitat marró que havien estat aportats per la relació amb una riera propera o l'estancament d'aigües en forma d'aiguamolls. Entorn dels 1,60 msnm, es va documentar l'estrat geològic estant retallat i formant una mena de canaló, segurament per poder drenar les aigües cap al sud-est. El rebliment va aportar materials ceràmics atribuïts entorn del segle I dC, per la qual cosa ens trobem una amortització del fossat del segle III dC, que va aprofitar el fossat anterior d'inicis del segle I dC, segons els materials arqueològics documentats.

Els resultats arqueològics han pogut establir la presència del fossat d'època baiximperial reaprofitant l'estructura anterior. A finals del

segle III dC, el fossat va ser més desplaçat cap a l'actual carrer del Sotstinent Navarro, ja que s'havia anat cobrint el gran retall en la part més pròxima a la muralla i havia cobert les estructures romanes documentades en una fase més antiga (fig. 15).

Entre els segles IV i V, el fossat es va anar reomplint i, amb l'anivellament ja consolidat al segle VI, va ser utilitzat per establir una petita explotació agropecuària a la zona. Al sector sud de la torre romana 27 fins a la totalitat de la torre 28, es va descobrir part d'un estrat d'anivellació del segle VI dC. Aquesta troballa ens permet saber que fora muralla existia un possible vial o nivell d'ús també en aquest segle. A més, s'hi relaciona un mur (fig. 16), de dimensions importants i que, paral·lel a la torre 28 a uns 4 metres de distància, que transcorre al llarg de la muralla entre les torres, podria marcar el nivell d'ús comentat a més de contenir les aigües. Presentava una cota al

Autor: Jordi Ramos

Figura 15. Estructures documentades d'època romana baiximperial

Autor: Jordi Ramos

Figura 16. A la dreta es veu el mur de contenció d'època tardoantiga. A la part central i tocant a la muralla romana es poden apreciar les restes d'estructures romanes d'època altimperial

voltant de 4,70 msnm, i es reconeixen dues fases constructives del mur, amb restes de pedres motllurades. El perquè d'aquest mur, que delimitava el fossat, al segle VI, ens fa pensar en la funció de límit i contenció d'aigua, per quan el fossat podia anar molt ple arran de les riuades o inundacions en períodes de fortes pluges.⁸

■ Època altmedieval (segles VIII-XII)

A inicis de l'edat mitjana, el terme *suburbium* podia aplicar-se als camps del Pla de Barcelona, arribant, fins i tot, al monestir de Sant

Cugat del Vallès, situat a l'altra banda de la serra de Collserola. A partir del segle XI, el *suburbium* va quedar restringit als assentaments de fora de les muralles romanes, i *territorium*, al territori immediat de la ciutat, encerclat pel Llobregat, el Besòs, les muntanyes i el mar, encara que cap d'aquestes zones no tenia encara fronteres clarament delimitades. Per aquest motiu, farem esment de les restes d'un hàbitat o casalot al *suburbium* situat a redós de la muralla romana.

A inicis del segle XI, les primeres cases s'havien construït a la zona coneguda com a Arcs Antics, situada fora de la Porta Bisbal, i que s'anomenava així per les ruïnes de l'aqüeducte romà (D. A. 1992). La fase inicial

8. Per valoracions sobre el cicle de l'aigua a Bàrcino, consulteu l'article de Carme Miró i Hèctor A. Orengo publicat el 2010 sobre les noves dades arqueològiques.

Autor: Jordi Ramos

Figura 17. Restes de nivells d'usos dels segles IX-X a tocar de la torre romana 28

de l'expansió urbana estava relacionada amb els canvis fonamentals que es van donar al camp. El penúltim decenni del segle X, la producció agrícola va començar a augmentar de manera ininterrompuda, cosa que va facilitar el sosteniment de la població creixent i, alhora, l'abastament de prou productes alimentaris bàsics. A finals del segle XI i fins a mitjans del segle XII, la ciutat va viure una crisi profunda i perllongada, plena de dificultats econòmiques. Els horts que quedaven fora de les muralles romanes i el valor mitjà de les vendes de terres oferien una guia fiable sobre les tendències econòmiques generals.

Tanmateix, l'entusiasme generalitzat del segle XI va anar eclipsant progressivament la necessitat de procurar-se una defensa. Els personatges destacats, com membres de l'església, benestants de la comarca o burgesos incipients, van aprofitar les restes de les velles

muralles romanes, on van ocupar amb voltes l'espai que quedava entre les torres, i així alçar escales per poder accedir a les cambres dels pisos més elevats.

A Barcelona, la urgència d'urbanitzar va imposar-se a les necessitats de defensa a mesura que les noves construccions primer van ocupar –i després van traspassar– seccions àmplies de les antigues muralles de la ciutat. Molt abans que les noves construccions omplissin la petita zona intramurs, havia començat una ocupació intensa de zones fora muralla (fig. 18).

A mitjan segle XII, amb la pèrdua del valor defensiu d'aquesta protecció i la construcció d'una nova muralla que va sobrepasar els límits de la ciutat romana, es va bastir una zona d'hàbitat i conreu en aquesta àrea ara intervinguda.

Com a primera construcció en el sector central del solar intervingut es va documentar

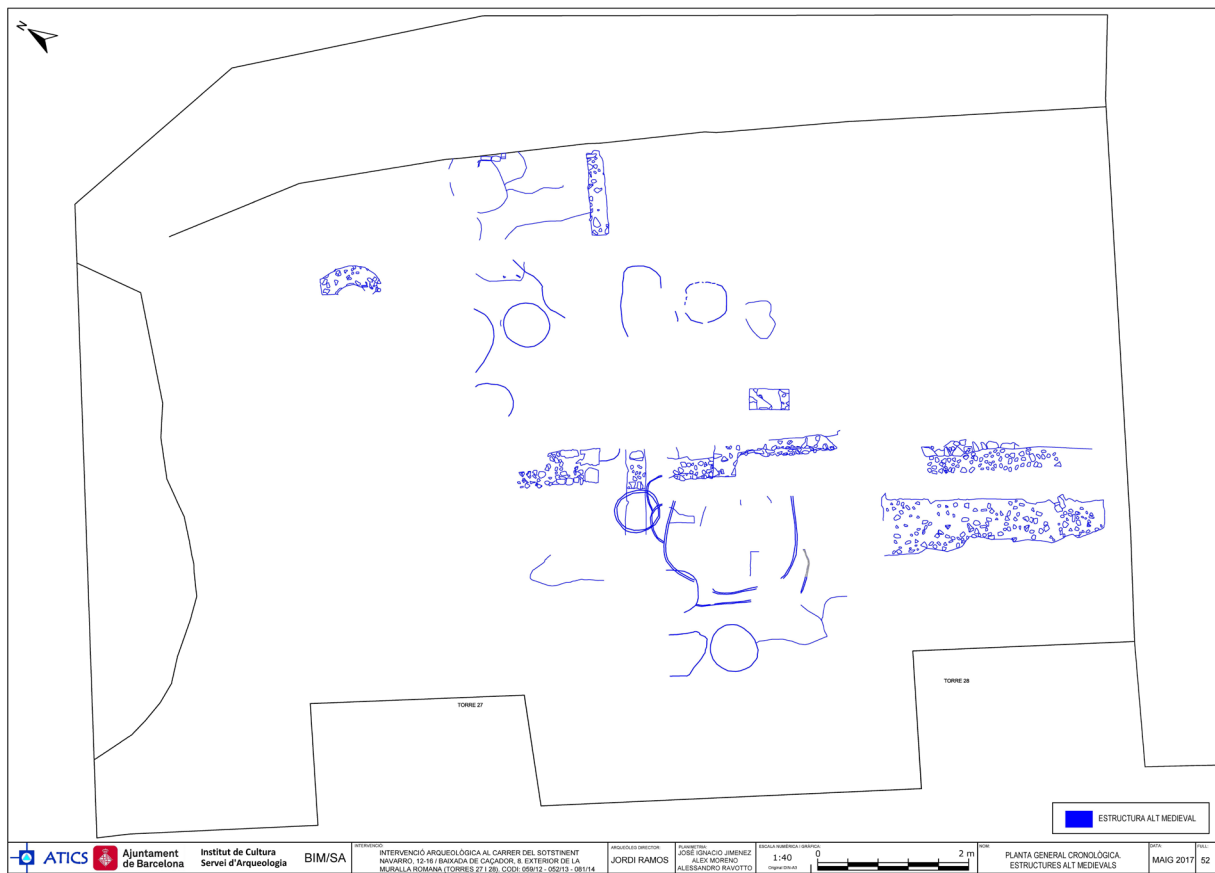

Figura 18. Fase cronològica d'època altmedieval

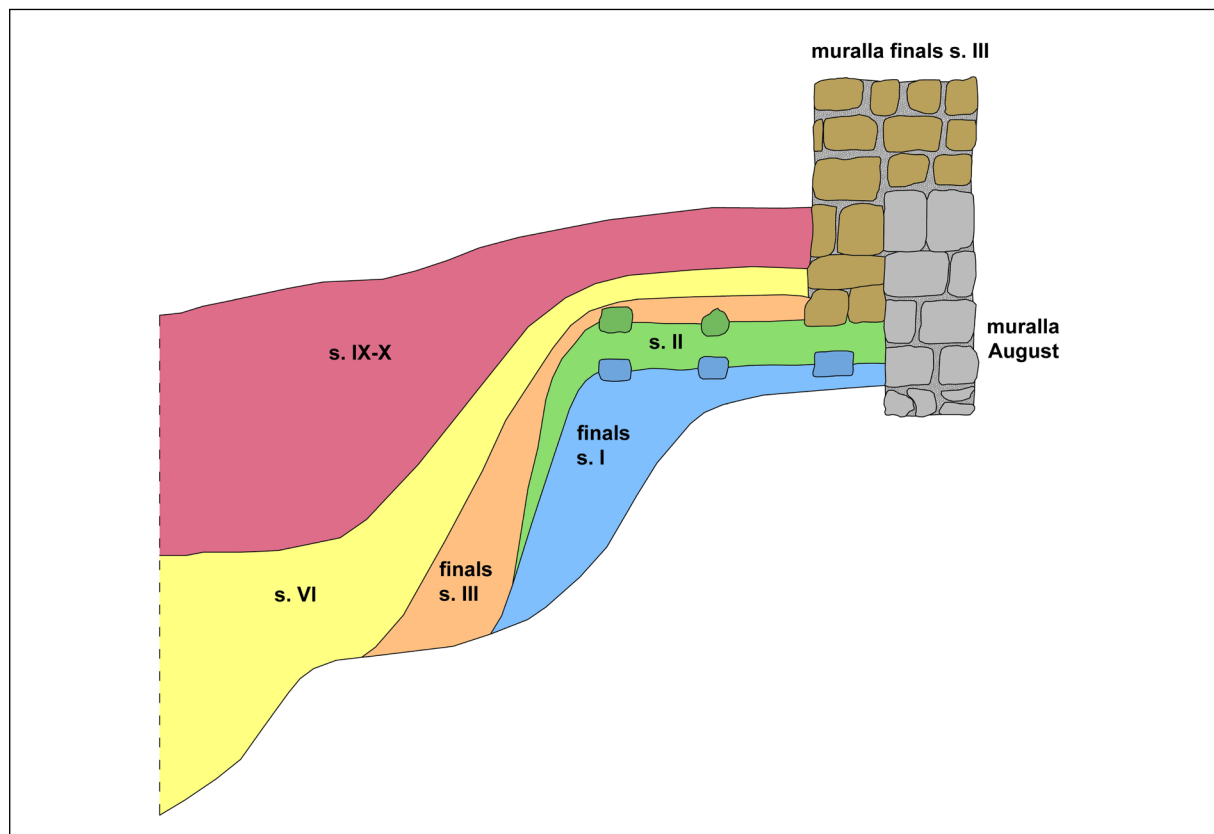
una petita estructura de combustió dels segles IX-X en una cota aproximada de 5,38 msnm, vinculada a l'activitat domèstica en aquest indret. Estava afectada per una pilastra d'un possible habitacle altmedieval del segle XI-XII, formada per carreus de Montjuïc (fig. 20). Posteriorment, al segle XIII, es va adossar un nou pilar a l'anterior descrit, però en aquest cas era amb morter de tonalitat ataronjada i restes de pedres irregulars (5,61-5,35 msnm).

Entre els segles VIII-XII s'han documentat retalls atribuïbles a sitges per a l'emmagatzematge agrícola i diversos pous de captació d'ai-

gua. La cota de les estructures se situa entre els 4,43 i 5,58 msnm. Hi ha indrets on no s'han excavat els retalls o les sitges descobertes ja que estan a una cota més baixa de la proposada inicialment, que se situarien cronològicament entre els segles IX-X.⁹

Davant la torre 28 i la part central de l'espai de la intervenció, es van documentar els nivells d'amortització dels segles IX-X del fossat (fig. 17), que van culminar un procés iniciat amb la primera fortificació de Bàrcino amb la creació del fossat en aquest punt (fig. 19).

9. La intervenció arqueològica del carrer del Sotstinent Navarro, 4-6, es van documentar un seguit de sitges atribuïdes cronològicament del segle X, totes elles amortitzades a finals d'aquest segle i que l'autor de la memòria relaciona amb els disturbis ocorreguts a la ciutat als entorns de l'any 985 (Espejo 2009).

Autor: ATICS, SL

Figura 19. Croquis dels rebliments per fases cronològiques del fossat construït en època d'August

■ Època baixmedieval (segles XIII-XV)

Relacionat amb l'ordenança municipal de mitjans del segle XIII, d'aprofitar la muralla i torres romanes, que possiblement ja era una pràctica habitual, s'han exhumat un seguit d'estructures que corresponen a l'ampliació d'un casal o hàbitat situat a les finques núm. 14 i 16 del carrer del Sotstinent Navarro. Principalment, es tracta d'uns murs d'ampliació d'una edificació anterior, d'entre els quals destaquen uns pilars a una distància equidistant (fig. 21). S'han descobert retalls diversos amortitzats al segle XIII amb material ceràmic i banyes d'ovicaprins, relacionats amb l'activitat del casal o palau gòtic. Són diversos els casals medievals que al llarg del carrer del Sotstinent Navarro, antigament carrer de Basea, s'adossen a la fortificació romana baiximperial. D'importància coneguda entorn de les torres núm. 24 i 23 és l'arc apuntat del

segle XIII sobre el qual es recolza el palau de la Comtessa de Palamós, o l'arc de diafragma corresponent al saló d'un antic casal gòtic, ben visible actualment (Miró 2005).

Dins d'aquest context històric esmentat, a l'indret hi ha un seguit d'estructures murals que dibuixen les restes d'un casalot a tall de residència privilegiada, aprofitant l'estructura defensiva d'època romana. Es va exhumar un important mur que marcava la delimitació entre una zona de pati obert i una zona productiva. El mur estava format per carreus, a manera de tascons, units amb morter argilós de tonalitat blanquinosa. Presentava una banquetta només a la banda pròxima a la muralla romana, on se li adossava un nivell de circulació entorn de la cota 5,21 msnm. Aquest mur tenia una amplada d'uns 0,40 m, format per dues fileres conservades de carreus. La cota superior oscil·lava entorn dels 5,82-5,63 msnm, i la inferior, al voltant de 5 msnm. Es pot atribuir, cronològicament, entre les pri-

meres dècades del segle XII fins a inicis del segle XIII.

També va aparèixer un mur que s'adossava a la muralla, construït amb gres de Montjuïc i argamassa de morter beix amb restes de calç, que ens marcava una ampliació del casalot. En el punt de contacte del mur amb la muralla, la pedra no estava escairada. La rasa per a la construcció d'aquest mur va ser excavada en un nivell arqueològic d'inicis del segle XIII. L'estructura presentava una llargària de 2,50 m × 0,62 m d'amplada màxima i una potència entorn dels 0,40 m. La cota superior se situava entorn dels 5,70 msnm.

A la zona central hi havia un basament de pilar construït amb pedres no escairades de gres de Montjuïc amb una gran quantitat de morter de tonalitat molt ataronjada. Es va atri-

buir a mitjans del segle XIII, adossat a un altre basament de pilar ja esmentat (fig. 20).

Aquesta zona delimitava una zona privilegiada dins del complex residencial i productiu. A mitjans del segle XIII, es va produir una ampliació del palau o casalot amb la construcció de diversos pilars prop de la muralla que servien per sostenir una o diverses plantes superiors. Els basaments de pilars construïts amb pedres de Montjuïc, majoritàriament gres, també de calcàries, estaven lligades amb morter de tonalitat ataronjada i fragments de material constructiu i restes de ceràmica. Les seves mides eren entorn d'1 m × 1 m.

La presència d'un pou circular ens marcava la captació d'aigües en aquest indret. Format per pedres de gres de Montjuïc, escairades només en un costat i ben visibles a

Autor: Jordi Ramos

Figura 20. Vista aèria dels basaments de pilars d'època medieval

l'interior. Estava excavat en nivells arqueològics dels segles IX-XI i, per relacions estratigràfiques, se situa la seva construcció entre els segles XII-XIII. El material arqueològic que amortitza l'interior del pou se situava entorn del segle XIV.

Per sota del paviment de rajols d'època contemporània que existia entre les torres 27 i 28, es va detectar un nivell d'ús de pedres regulars, a tocar de la torre 28, que formaria part del terra d'un dipòsit obrat (5,24 msnm). A partir del material ceràmic recuperat, la seva amortització se situaria a l'entorn de mitjan segle XIII. A una cota de 5 msnm, ens trobem diversos estrats amb una potència total d'uns 40 cm aproximadament, l'anivellació dels quals s'ha atribuït al segle XIII. Aquest nivell estava cobrint les irregularitats d'un nivell tardoromà, que en un interval cronològic entre els segles X-XII va ser retallat en diversos moments.

Època moderna (segles XVI-XVIII) i època contemporània (segles XIX-XX)

Coneixem, per documentació escrita, que els edificis del segle XIX van destruir part d'una edificació anterior (Caballé, González 2012). Es van conservar d'aquest moment dos fragments d'un mateix mur a la finca núm. 12, i tres pous no excavats, a tocar de la Baixada de Caçador (fig. 21). Aquestes tres estructures de captació d'aigua estan a una cota bastant superficial (6,30 msnm) i podem relacionar amb l'hàbitat destruït a causa de l'obertura de la Via Laietana i la nova planificació urbanística del carrer del Sots-tinent Navarro, antic carrer de Basea (fig. 22).

Proper a la torre romana núm. 27 es va exhumar un retall, amb una cota inferior 5,14 msnm, que devia formar part d'un dipòsit. A partir d'un mur construït, segurament forma-

Autor: ATICS, SL

Figura 21. Fases cronològiques d'èpoques baixmedieval, moderna i contemporània

Autor: Jordi Ramos

Figura 22. Documentació del paviment de llambordes de l'antic carrer de Basea

va el tancament d'aquesta estructura al seu cantó meridional, a més d'aprofitar la muralla i la torre romana, per la qual cosa, devia formar part d'un magatzem obrat amb una amortització que ens marca un moment cronològic entorn del segle XVI.

Durant la neteja del talús a tocar del carrer del Sotstinent Navarro, van aparèixer un seguit de grans tenalles, atribuïdes cronològicament al segle XVIII (fig. 23). Es tractava d'estructures d'emmagatzematge en part destruïdes amb l'obertura del carrer, fossilitzades d'una antiga finca de l'anterior carrer de Basea. Al Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona es conserven fotografies sobre la intervenció de mitjan segle XX al davant del solar intervingut, on van documentar aquests grans contenidors. Possiblement, responen a part del magatzem d'un establiment a tocar del carrer del Sotsti-

nent Navarro del qual ens ha quedat part del soterrani on hi havia aquests atuells (fig. 24).

Finalment, a l'indret a tocar de la Baixada de Caçador, hi va haver una part no rebaixada durant la construcció i la posterior demolició de la finca núm. 12 del carrer del Sotstinent Navarro. A la cantonada de la Baixada de Caçador es va documentar una part del paviment de llambordes de l'antic carrer de Basea, documentat en època moderna fins a l'obertura de la Via Laietana al segle XIX. Se situava a una cota entorn dels 6,35 msnm (fig. 22).

D'aquest moment cronològic corresponen les restes d'estructures de mitjan segle XIX de les finques existents en el solar abans de l'enderroc l'estiu del 2012. La construcció d'un soterrani a mode de fossa sèptica i un pou d'aigua a la part central, i un altre pou al sector meridional tocant al talús pròxim a la finca núm. 18-20 van destruir estructures de fases

Autor: Jordi Ramos

Figura 23. Grans tenalles documentades al talús pròxim a l'actual carrer del Sotstinent Navarro

Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona

Figura 24. Grans tenalles documentades al carrer del Sotstinent Navarro

cronològiques anteriors. Aquests pous estan a una cota superficial entorn dels 6 msnm, i baixen fins a la cota màxima de -2 msnm.

■ Nou espai públic

Després de les diverses campanyes arqueològiques esmentades, l'Ajuntament de Barcelona va iniciar el projecte de remodelació del carrer del Sotstinent Navarro, a l'entorn de la muralla romana. L'objectiu era recuperar el pany de muralla, i d'altra banda, garantir la creació d'un pati per a l'escola Àngel Baixeras, que donarà resposta a una antiga demanda de la comunitat educativa de fer ús del solar. En aquest sentit, hi haurà un espai tancat per fer de magatzem i lavabo d'ús escolar, i també hi haurà espai verd, amb arbres, arbusts i zona de prat. El projecte es va iniciar el mes d'agost del 2017.

Aquesta serà una segona actuació del projecte del passeig de la Muralla Romana, per la qual cosa es busca que la nova urbanització mantingui els mateixos acabats i materials que s'han emprat a la recentment urbanitzada pla-

ça de Ramon Berenguer. La urbanització tindrà en compte el desnivell entre 2,5 i 3 metres que hi ha entre el carrer del Sotstinent Navarro i el pany de la muralla romana.

Després de protegir les restes arqueològiques aparegudes, s'ha iniciat el projecte urbanístic que formarà part del passeig de la Muralla, des de l'avinguda de la Catedral fins a la plaça dels Traginers. Cal tenir en compte que des del consistori barcelonès es va engegar un procés participatiu durant les tasques de redacció del projecte de remodelació, on van sortir algunes propostes que l'arquitecte Josep Llinàs va incloure en el projecte. No podem oblidar, però, que un dels projectes era la planificació urbana per donar a conèixer la muralla romana. Per tant, es tracta de definir el nou passeig per gaudir de la muralla romana, que aniria resseguint tot el llenç defensiu en aquest costat de l'antiga colònia de Bàrcino.

Bibliografia

- BARRIUSO BABOT, Jordi. *Informe memòria de la intervenció arqueològica preventiva de control al carrer del Sotstinent Navarro, 14 i 16. Muralla romana (torres 27 i 28). Ciutat Vella - Barcelona*. Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2012.
- BELMONTE SANTIESTEBAN, Cristina. "L'ocupació de l'extrem sud-oest del *suburbium* de Barcino entre els segles I-IV dC: les troballes del carrer d'Avinyó". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona], núm. 4 (2008), p. 90-105.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, Julia (dir.). *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona, 2001.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, Julia. "Barcino, de colònia augustea a sede *regia* en època visigoda. Las transformaciones urbanas a la luz de las nuevas aportaciones de la arqueología". A: *Arqueología, Patrimonio, y desarrollo urbano. Problemática y soluciones*. Girona: Ajuntament de Girona; Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2010, p. 31-49.
- "Arqueología y técnicas constructivas en Barcelona: nuevos datos para el horizonte tardoantiguo". *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona], núm. 12 (2016), p. 58-77.
- CABALLÉ, Francesc; GONZÀLEZ, Reinald. *Estudi històric-arquitectònic de les finques del carrer Sotstinent Navarro, 14-16*. Barcelona: Servei d'Arqueologia de l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, 2012.
- DIVERSOS AUTORS. *L'avinguda de la Catedral: de l'ager de la colònia Barcino a la Vilanova dels Arcs*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.
- ESPEJO BLANCO, José Manuel. *Memòria arqueològica de la intervenció efectuada al carrer del Sotstinent Navarro, 4-6 (Ciutat Vella, Barcelona)*. Codi: 093/09. Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2009.
- MIRÓ ALAIX, Carme. "Castalia. La Carta Arqueològica de Barcelona. Reinterpretar la topografia de la ciutat històrica". *Revista de Catalunya*, núm. 279 (2012), p. 113-127.
- "Pla Bàrcino : Il·lusionar la ciutadania amb l'arqueologia". *Auriga. Revista de divulgació i debat del món clàssic* [Barcelona] (2013), p. 32-36.
- "El Pla Bàrcino: un nou projecte per fer emergir la Barcelona romana". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2013*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona, 2013, p. 23-30.
- "El Pla Bàrcino: un projecte de ciutat per investigar i donar a conèixer la colònia *Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*". A: *Tar-*

- raco Biennal. *Actes del Segon Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic: August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d'August*. Tarragona: Fundació Privada Mútua Catalana (26-29 de novembre de 2014), 2015, p. 217-224.
- MIRÓ ALAIX, Carme; ORENCO, Hèctor A. "El cicle de l'aigua a *Barcino*. Una reflexió entorn a les noves dades arqueològiques". *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura de Barcelona], núm. 6 (2010), p. 108-133.
- MIRÓ ALAIX, Carme; RAMOS RUIZ, Jordi. "Un exemple d'explotació de la Carta Arqueològica de Barcelona: les vil·les i els petits assentaments agrícoles: una primera radiografia del *territorium*". *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura de Barcelona], núm. 9 (2013), p. 138-155.
- MIRÓ ALAIX, Carme; REVILLA CUBERO, Emili. "The Roman Quarry at Montjuïc (Barcelona, Spain)". A: *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone Proceedings of the IX Association for the Study of Marbles and Other Stones in Antiquity (ASMOSIA)*, Conference (Tarragona 2009), 2012, p. 680-687.
- MIRÓ ALAIX, Núria. "Noves dades sobre la muralla romana de *Barcino*: el pas de ronda conservat al carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call". *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura de Barcelona], núm. 1 (2005), p. 58-67.
- PEÑA CERVANTES, Yolanda; MIRÓ ALAIX, Carme. "Explotació de la Carta Arqueològica de Barcelona: artesanat i comerç a la ciutat de Bàrcino". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2013*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona, 2015, p. 17-21.
- PUIG VERDAGUER, Ferran; RODÀ DE LLANZA, Isabel. *Les Muralles de Barcino*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona, 2010. (Textures; 1).
- RAMOS RUIZ, Jordi. "Muralla romana. Torres número 27 i 28". *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012* [Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona] (2014), p. 126-130.
- "Muralla romana. Torres número 27 i 28". *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2013*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona, 2015, p. 100-104.
- "Muralla romana. Torres número 27 i 28". *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona, 2016, p. 145-148.
- "Muralla romana. Torres número 27 i 28". *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2015*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona, 2017, p. 135-140.
- RAVOTTO, Alessandro. "Material ceràmic procedent d'excavacions antigues (1949-1967) a la muralla de Barcino. Resultats preliminars". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona], núm. 3 (2007), p. 221-222.
- "La muralla romana de Barcelona. Una empresa de finals del segle III". *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* [Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona], núm. 10 (2013), p.140-162.
- *La muralla de Barcino*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2017 [Tesi doctoral].
- SERVEI D'ARQUEOLOGIA DE BARCELONA. "Muralla romana. Carrer del Sotstinent Navarero". *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona; Institut de Cultura de Barcelona, 2014, p. 125.